

Ungdomar i straffrätten

Referent: Hovrättslagmannen Margita Åhsberg (2024-05-02)

Margita Åhsberg är hovrättslagman i Hovrätten över Skåne och Blekinge och har tidigare arbetat som chefsrådman vid Helsingborgs tingsrätt. Hon är lärare i kurser om påföljdsbestämning för unga lagöverträdare inom Domstolsakademien och Åklagarmyndigheten. Hon var expert i Ungdomsreduktionsutredningen (SOU 2018:85).

1. Ingress

Lagöverträdare i åldern 15–20 år har sedan länge särbehandlats i straffrättsligt hänseende i svensk lagstiftning. Synen på brott, brottslingar och samhällets reaktioner på brott har under senare år förändrats liksom brottsutvecklingen. Särskilt utvecklingen med allvarigare brottslighet längre ner i åldrarna ställer stora krav på myndigheterna. I referatet redogörs inledningsvis kortfattat för utvecklingen av den svenska lagstiftningen gällande unga lagöverträdare och de ungdomspåföljder som för närvarande finns. Därefter behandlas dels viss problematik gällande unga lagöverträdare (15–17 år) med koppling till gängkriminalitet, dels hur förändrad lagstiftning påverkar unga vuxna lagöverträdare (18–20 år). Referatet avslutas med en kortare redogörelse för vissa pågående och avslutade utredningar som berör unga lagöverträdare och vad dessa kan komma att medföra.

2. Utvecklingen

Unga lagöverträdare har sedan länge särbehandlats i straffrättsligt hänseende i svensk lagstiftning. Detta gäller särskilt åldersgruppen 15–17 år, men också lagöverträdare i åldern 18–20 år. Fram till och med år 2021 särbehandlades samtliga unga lagöverträdare som begått brott före 21 års ålder både vid straffmätningen och vid valet av påföljd. Att särbehandling skulle ske grundade sig på synsättet att unga personer typiskt sett har en outvecklad ansvarsförmåga vilket bland annat påverkar förmågan till självkontroll. Eftersom unga också generellt sett är mer psykologiskt känsliga för bestraffning än vuxna bör samhället därför visa tolerans för den unges mognadsprocess. Det har också ansetts att frihetsberövanden, särskilt för unga lagöverträdare, kan motverka deras återanpassning i samhället och leda till att de

fostras in i en kriminell livsstil och därmed öka risken för återfall i brott. Av den psykologiska forskning som finns på området framgår att människor uppnår social och emotionell mognad först i 19–21-årsåldern och att förmågan till självkontroll är fullt utvecklad först mellan 23 och 25 års ålder. Den neurologiska forskningen, som ger stöd åt de psykologiska forskningsresultaten, talar för att hjärnan är fullt utvecklad först i 25-årsåldern.

Grunderna för den tidigare regleringen om särbehandling för åldersgruppen 18–20 år infördes år 1980 i samband med avskaffandet av ungdomsfängelse som påföljd för denna åldersgrupp. En anledning till att ungdomsfängelse avskaffades var kritiken mot påföljdens tidsbestämda karaktär. Återfallsfrekvensen var också hög för de unga som hade dömts till ungdomsfängelse än för någon annan påföljdsform. I stället infördes kombinationspåföljden skyddstillsyn i förening med som högst tre månaders fängelse där syftet var att beträffande främst unga lagöverträdare skapa en större möjlighet än en vanlig skyddstillsyn erbjuder att undvika ett längre fängelsestraff. I syfte att begränsa användningen av frihetsstraff för unga lagöverträdare infördes också bestämmelser om påföljdsval och straffmätning. Möjligheten att döma unga vuxna lagöverträdare i åldern 18–20 år till fängelse begränsades. Det infördes krav på särskilda skäl för att döma en lagöverträdare i den åldersgruppen till fängelse och åldersgränsen för att döma till livstids fängelse höjdes från 18 till 21 år.

Fram till och med år 2021 innebar särbehandlingen också att om någon hade begått ett brott innan han eller hon hade fyllt 21 år skulle dennes ungdom alltid beaktas i mildrande riktning vid straffmätningen (så kallad ungdomsreduktion). Numera ska ungdomsreduktion inte längre ske för lagöverträdare över 18 år som har begått allvarligare brott (se nedan). I doktrin och praxis har utvecklats riktlinjer för hur ungdomsreduktionen bör göras. Straffnedsättningen blir generellt större för den som vid tidpunkten för brottet var 15 år än för den som nästan uppnått 21 år. Ju yngre lagöverträdare desto större straffnedsättning och, motsatsvis, ju äldre lagöverträdare desto mindre straffnedsättning. Även om reduktionen inte bör ske helt schematiskt utan också differentieras utifrån till exempel straffets längd tillämpas ofta, som en allmän utgångspunkt i praxis, kvotdelar av straffvärdet enligt en fallande skala utifrån ålder. Enligt denna ordning reduceras straffvärdet för till exempel en ung lagöverträdare som var 15 år till en femtedel och för en 18-åring till hälften.

Vid påföljdsvalet gäller olika regler för åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år. För lagöverträdare som är under 18 år vid tidpunkten för gärningen bestäms påföljden normalt till någon av de särskilda ungdomspåföljderna (se nedan) eller till böter. Fängelse får väljas som påföljd för den som har begått brott före 18 års ålder endast om det finns synnerliga skäl. Om rätten anser att det finns synnerliga skäl ska påföljden i stället för fängelse bestämmas till slutna ungdomsvård på viss tid, om inte särskilda skäl talar mot det.

Lagöverträdare som fyllt 18 men inte 21 år vid tidpunkten för gärningen kan dömas till samma slags påföljder som andra myndiga lagöverträdare. För denna grupp av lagöverträdare är sedan år 2022 ungdomsvård den enda tillämpliga ungdomspåföljden. Fram till och med år 2021 fick fängelse väljas som påföljd för lagöverträdare i denna åldersgrupp endast om det med hänsyn till gärningens straffvärde eller annars fanns särskilda skäl för det. När denna begränsning till särskilda skäl slopades innebar detta en skärpning också vad gäller mindre allvarlig brottslighet när fängelse motiveras av återfall eller av brottslighetens art. Vid samma tillfälle infördes en begränsning i fråga om i vilka fall hänsyn ska tas till en myndig lagöverträdarens ålder. Tidigare gällde att åldern alltid skulle beaktas i mildrande riktning vid straffmätningen. Numera gäller att en lagöverträdare som har begått brott när han eller hon är mellan 18–20 år, och det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år eller om brottets straffvärde uppgår till fängelse i ett år eller mer, hans eller hennes ungdom inte längre ska beaktas särskilt vid straffmätningen. Någon generell ungdomsreduktion ska alltså i sådana fall inte längre göras. Slutligen blev det möjligt att döma en lagöverträdare till livstids fängelse om brottet begåtts efter denne fyllt 18 år; åldersgränsen sänktes alltså från 21 år till 18 år.

3. Ungdomspåföljder

Påföljdssystemet för unga lagöverträdare genomgick en större förändring år 1999 och systemet reformerades sedan ytterligare år 2007. Utgångspunkterna för reformen år 1999 var att unga lagöverträdare så långt som möjligt fortfarande skulle hållas utanför kriminalvården och i stället bli föremål för åtgärder inom socialtjänsten. Bakgrunden till förändringarna var bland annat den kritik om bristande trovärdighet som riktats mot påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten (numera ungdomsvård). Domstolarna gavs därför större förutsättningar att pröva ingripandegraden av de åtgärder som socialtjänsten planerat för den

unge inom ramen för påföljden. Ungdomstjänst infördes som en tilläggssanktion till överlämnandepåföljden för att brottets allvar skulle kunna beaktas i ökad utsträckning. Vidare infördes sluten ungdomsvård som en ny frihetsberövande påföljd för att så långt som möjligt ersätta fängelse för unga lagöverträdare under 18 år.

De förändringar som genomfördes i samband med 2007 års reform gick i samma riktning som 1999 års förändringar. Att åtgärder mot unga lagöverträdare i första hand skulle vidtas inom socialtjänsten var en utgångspunkt även för den reformen. Överlämnande till vård inom socialtjänsten bytte namn till ungdomsvård. Tillämpningsområdet för påföljden fick också en annan avgränsning genom att det föreskrevs att den unge ska ha ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd för att påföljden ska komma i fråga. Dessutom infördes ungdomstjänst som en självständig påföljd i syfte att bland annat minska användningen av böter och korta frihetsberövande straff för unga.

I 32 kap. brottsbalken finns bestämmelser om de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst, ungdomsövervakning och sluten ungdomsvård.

Ungdomsvård kan tillämpas om den unge har begått brottet innan han eller hon fyllt 18 år och har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen eller lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Ungdomsvård innebär att den unge ska genomgå viss vård eller vara föremål för andra åtgärder enligt socialtjänstlagen eller LVU, såsom till exempel familjebehandling, missbruksbehandling eller placering i familjehem. Vilken insats som är aktuell för den unge beror på hans eller hennes behov. För att ungdomsvård ska komma i fråga krävs att påföljden är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet. Även den som har begått brott efter sin 18-årsdag får dömas till ungdomsvård under förutsättning att det finns särskilda skäl för det. Om ett sådant behov av vård finns har ungdomsvård företräde framför ungdomstjänst. Åtgärderna ska framgå av ett ungdomskontrakt (när det gäller vård enligt socialtjänstlagen) eller en vårdplan (när det gäller vård enligt LVU). Frågan om ungdomsvård är tillräckligt ingripande bedöms utifrån innehållet i de föreslagna åtgärderna. Om de planerade åtgärderna inte kan sägas vara tillräckligt ingripande i förhållande till brottsligheten kan domstolen förena ungdomsvården med böter eller ungdomstjänst.

När det inte finns förutsättningar för ungdomsvård kan påföljden i vissa fall bestämmas till *ungdomstjänst*. Dock kan ungdomstjänst tillämpas endast om brottet är begånget innan den unge har fyllt 18 år. Den som har fyllt 18 år när dom meddelas får dömas till ungdomstjänst endast om det finns särskilda skäl för det. Ungdomstjänst innebär att den unge ska utföra oavlönat arbete och delta i annan särskilt anordnad verksamhet. Antalet timmar ungdomstjänst ska bestämmas med utgångspunkt i straffvärdet och andra omständigheter som är relevanta för straffmätningen, till lägst 20 och högst 150 timmar. En förutsättning för att domstolen ska kunna välja ungdomstjänst som påföljd är att påföljden är lämplig med hänsyn till den unges person och övriga omständigheter. En ytterligare förutsättning är att den är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och den unges tidigare brottslighet. Utgångspunkten enligt praxis är att ungdomstjänst som självständig påföljd kan anses vara tillräckligt ingripande om det fängelsestraff som den unge med hänsyn till bland annat dennes ålder skulle ha dömts till i det enskilda fallet inte överstiger sex månader. I valet mellan ungdomstjänst och böter ska ungdomstjänst väljas om den påföljden inte är alltför ingripande.

I fall där varken ungdomsvård eller ungdomstjänst utgör en tillräckligt ingripande straffrättslig reaktion med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet kan påföljden bestämmas till *ungdomsövervakning*. Liksom vid ungdomstjänst krävs att brottet är begånget innan den unge har fyllt 18 år och om den unge, när dom meddelas, har fyllt 18 år får han eller hon dömas till ungdomsövervakning endast om det finns särskilda skäl för det. Domstolen får bestämma tiden för ungdomsövervakning till lägst sex månader och högst ett år. Den som döms till ungdomsövervakning ska medverka i en verkställighetsplanering och följa det som Kriminalvården bestämmer i en verkställighetsplan. Verkställighetsplanen innehåller tre obligatoriska föreskrifter: en skyldighet att ha regelbundna möten med en särskild koordinator inom frivården, förbud att använda droger samt förbud att lämna bostaden på helgkvällar och helgnätter.

Om det finns synnerliga skäl för att bestämma påföljden till fängelse för brott som någon har begått före 18 års ålder ska påföljden i stället bestämmas till *sluten ungdomsvård* på viss tid, om inte särskilda skäl talar emot det. Med särskilda skäl som kan tala emot att påföljden

bestäms till slutet ungdomsvård avses i första hand den unges ålder vid lagföringen; till exempel kan den unge vid den tidpunkten ha hunnit fylla 18 år. Tiden för verkställighet av slutet ungdomsvård kan bestämmas till lägst 14 dagar och högst fyra år. Vid straffmätningen ska beaktas att villkorlig frigivning inte förekommer vid slutet ungdomsvård. Statens institutionsstyrelse ansvarar för verkställigheten av slutet ungdomsvård.

4. Ungdomar och gängbrottslighet

Unga som befinner sig i kretsen av ett kriminellt nätverk innebär särskilda utmaningar såväl vad gäller det förebyggande arbetet som vad gäller den straffrättsliga reaktionen för den unge lagöverträdaren.

Myndigheten Brottsförebyggande rådet (Brå) har genomfört en studie av barn och unga i kriminella nätverk (Barn och unga i kriminella nätverk, Brå 2023:13). Studien belyser hur barn och unga kommer in i nätverk, vad som motiverar nyrekryteringen, vilka brott nätverksinvolverade barn och unga typiskt sett begår och varför, hur barn och unga styrs och avancerar inom nätverken samt vilka möjligheter barn och unga har att lämna kriminella nätverk. Studien visar att barn i 12–15-årsåldern rekryteras till kriminella nätverk av andra unga som ofta är 15–20 år. Rekryteringen kan gå snabbt, ibland på mindre än en dag. För de kriminella nätverken är nyrekryteringen ett sätt att bygga ut distributionskedjor för narkotika i närområdet. Det är svårt för ett barn att lämna ett kriminellt nätverk, men ibland uppstår tillfällen till avhopp när barnets rekryterare lämnar landet eller hamnar i fängelse och därmed inte kan övervaka barnet på samma sätt. Därför är det särskilt viktigt att samhället agerar vid dessa specifika tidsfönster då det kan vara möjligt motivera ett barn eller en ungdom att hoppa av. I riskzonen finns barn som redan begår mindre allvarliga brott, är synliga utomhus i utsatta områden eller har vänner och anhöriga inom nätverken och därmed är barnen mottagliga för att uppvaktas av de äldre i området. Ibland är det barnet som söker upp nätverket, men då utan vetskap om att barnet självt förlorar sitt självbestämmande för en lång tid framöver. Det förekommer också att barn och unga tvingas eller luras in i kriminella nätverk. De nyrekryterade barnen används i första hand för att förvara, transportera och sälja narkotika. Därefter kan de också få andra uppdrag som att transportera eller förvara vapen, utföra våldsdåd samt hjälpa till med bedrägerier och stölder.

Brås studie visar att barns och ungas kontaktnät byggs ut, och att exploateringen inom brottslig verksamhet fortsätter, i samband med att barn och unga avtjänar fängelsestraff eller placeras på ungdomshem. Det är fråga om helt andra utmaningar när det gäller unga lagöverträdare som begått brott inom ramen för ett kriminellt nätverk än när det gäller andra unga lagöverträdare. Ett exempel som Brå lyfter fram är att en noggrann kontroll måste ske, såväl inför som under en placering, av barnens relationer till andra placerade barn samt deras inlåsningsrelationer till varandra och utsatthet. Det är också viktigt att ge vårdnadshavare goda förutsättningar att medverka i insatser av olika slag.

Socialnämnden har ett ansvar för att barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det stöd och skydd som de behöver. Barns och ungas svårigheter, behov och situation ser väldigt olika ut. För den som begått brott av mindre allvarligt slag kan en ungdomsvård enligt socialtjänstlagen vara aktuell. Även vid allvarlig brottslighet kan emellertid domstolen bestämma påföljden till ungdomsvård, till exempel om den unge kommer att bli eller är föremål för vård med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga med placering vid ett särskilt ungdomshem. Utrymmet för att välja ungdomsvård som påföljd är större för den som vid tiden för brottet nyligen fyllt 15 år än för den som är äldre. Ett barn som agerat inom ramen för ett kriminellt nätverk måste mötas av helt andra insatser och åtgärder än andra unga lagöverträdare. Det är därför av vikt att socialnämnden har ett helhetsperspektiv så att den unges samlade behov av stöd och skydd kan tillgodoses. För att en ungdomsvård ska innehålla adekvata och lämpliga insatser är det nödvändigt att socialtjänsten samarbetar med andra myndigheter i den utsträckning detta är möjligt och också har resurser och kunskap för att kunna tillhandahålla adekvata insatser för ett barn som agerat inom ramen för ett kriminellt nätverk eller riskerar att rekryteras till ett sådant. Till detta kommer att det är nödvändigt att socialtjänsten har i vart fall en viss kunskap om hur allvarligt ett visst brott är straffvärdemässigt.

Med anledning av bland annat att brottsligheten har förändrats och nuvarande system inte upplevs vara anpassat för att ta hand om de grävsta unga brottslingarna pågår ett arbete för att möjliggöra inrättandet av särskilda ungdomsfängelser (se nedan). Enligt regeringen är det Kriminalvården, som har stor erfarenhet av grova brottslingar, som är bäst rustad för att hantera unga lagöverträdare som begått allvarliga brott.

5. Unga vuxna lagöverträdare

De senare årens förändringar som skett i lagstiftningen har lett till skarpare straffrättsliga reaktioner för lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år.

Som framgått togs kravet på särskilda skäl för att döma den som är mellan 18 och 20 år till fängelse bort år 2022. Att särskilda skäl togs bort har lett till en skärpning avseende dessa lagöverträdare också vad gäller mindre allvarlig brottslighet i de fall fängelse motiveras av återfall eller av brottslighetens art. Före lagändringen kunde domstolarna i betydligt större utsträckning, även vid högre straffvärden, ta hänsyn till den unges ålder vid påföljdsbestämningen och döma till en icke frihetsberövande påföljd (villkorlig dom eller skyddstillsyn eventuellt i förening samhällstjänst). Utrymmet för att tillämpa icke frihetsberövande påföljder är numera i princip densamma för en ung vuxen lagöverträdare som för andra vuxna lagöverträdare. Ändringen har således lett till att fler unga vuxna lagöverträdare än tidigare döms till fängelse.

Vidare slopades år 2022 möjligheten att beakta den unges ålder när han eller hon begått allvarliga brott. Vid allvarligare brottslighet, där brottets straffvärde eller brottets minimistraff motsvarar minst ett års fängelse, sker inte längre någon reduktion med hänsyn till åldern vilket innebär att fängelsestraffen har blivit betydligt längre för unga vuxna lagöverträdare. Detta särskilt som det på senare år har genomförts ett flertal straffskärpningar vad gäller brottslighet som torde vara ganska vanlig i denna åldersgrupp. Straffminimum för till exempel grovt brott mot knivlagen är numera fängelse i ett år i stället för som tidigare nio månader. Den straffskärpningen har lett till ett direkt genomslag för unga vuxna lagöverträdare eftersom någon ungdomsreduktion inte längre sker vid brottslighet med ett straffminimum på ett års fängelse. Straffminimum för rån är numera fängelse i ett år och sex månader jämfört med tidigare ett år. Minimistraffet för våldtäkt har höjts från fängelse i två år till tre år och minimistraffet för grovt vapenbrott från fängelse i två år till fyra år. Straffskärpningarna leder till att den enda möjliga påföljden numera för unga vuxna lagöverträdare som begår allvarliga brott i princip är fängelse. Syftet med slopandet av ungdomsreduktionen var att åstadkomma en skarp reaktion när unga vuxna lagöverträdare begår allvarligare brottslighet. I kommittédirektiven till den utredning som fick uppdraget att överväga och föreslå ändringar

beträffande den straffrättsliga särbehandlingen av lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år angavs särskilt att det krävs insatser mot organiserad brottslighet och annan kriminalitet förenad med gängbildning. De ändringar som införts träffar emellertid inte bara de unga myndiga lagöverträdare som begår allvarliga brott och ingår i eller är på väg att rekryteras till kriminella nätverk utan även andra unga vuxna lagöverträdare. Det kan till exempel antas att vissa allvarliga brott, såsom till exempel våldtäkt, också begås av unga vuxna lagöverträdare som inte befinner sig i gängmiljö och där det numera alltså är uteslutet att döma till någon annan påföljd än ett längre fängelsestraff.

6. På gång

Det finns flera *pågående utredningar* som berör unga lagöverträdare. Här ska särskilt nämnas Utredningen om ungdomskriminalitetsnämnder (S 2022:11) och Utredningen om skärpta regler för unga lagöverträdare (Ju 2023:13).

Utredningen om ungdomskriminalitetsnämnder, som förväntas redovisa uppdraget inom kort, har till uppgift att beskriva den danska ordningen om ungdomskriminalitetsnämnder och redogöra för vilka lärdomar som kan dras av denna, analysera möjligheterna att införa en ordning liknande den danska i Sverige, samt lämna nödvändiga författningsförslag för att inrätta en ordning med ungdomskriminalitetsnämnder anpassad till svenska förhållanden och regelverk. Det övergripande syftet med det danska systemet är att stoppa den negativa utvecklingen bland den grupp barn och unga som så småningom kommer att utveckla en kriminell och långvarig livsstil. Utredningens förslag ska syfta till att åstadkomma tydligare åtgärder från samhället när barn och unga har hamnat på en kriminell bana samtidigt som de ska möjliggöra tidigare, tillräckliga och mer samordnade insatser för att förebygga fortsatt kriminalitet.

Det kan konstateras att det danska systemets utformning innebär att det finns flera paralleller till och likheter med befintliga verktyg i Sverige, såsom insatser till barn och unga med stöd av socialtjänstlagen, vård med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga samt de ungdomspåföljder som har inslag av sociala åtgärder såsom ungdomsövervakning och ungdomsvård. Eftersom det i svensk rätt finns ett särskilt system för unga lagöverträdare och

även särskilda ungdomspåföljder innebär ett system liknande det danska att det behöver finnas rimliga kopplingar däremellan och detta leder till olika utmaningar om en sådan ordning ska införas i Sverige. Det danska systemet, som involverar flera olika aktörer både inom rättsväsendet (till exempel domstol, polis och kriminalvård) och det sociala skyddssystemet (till exempel socialtjänsten), framstår som en helt annorlunda och ny modell i ett svenskt perspektiv.

En annan utredning som kommer att få stor betydelse för unga som begått brott är *Utredningen om skärpta regler för unga lagöverträdare*. Utredningen ska bland annat överväga och, om lämpligt, lämna förslag på en sänkning av straffmyndighetsåldern, föreslå ändringar som innebär att lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år behandlas som andra myndiga vid straffmätningen, föreslå ändringar som innebär att ålder ges minskad betydelse vid straffmätningen för unga lagöverträdare i åldern 15–17 år samt föreslå en ny påföljd – utvidgad ungdomsövervakning – som är mer ingripande och innefattar en utvidgad verktygslåda med fler kontrollmöjligheter. Vidare ska utredningen föreslå hur Kriminalvården kan involveras vid vård och andra åtgärder inom ramen för ungdomsvård eller ungdomstjänst, och överväga och föreslå hur Kriminalvården i någon form kan involveras i vissa fall vid vård med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga som sker på grund av den unges brottsliga verksamhet.

Det kan konstateras att utrymmet för att tillämpa vissa ungdomspåföljder redan har minskat genom de olika straffskärpningar som genomförts under senare år även om alltså systemet med ungdomsreduktion för åldersgruppen 15–17 år i sig inte har förändrats. I och med att det tänkta fängelsestraffet för unga lagöverträdare har blivit längre på grund av straffskärpningar har utrymmet minskat för att använda framförallt ungdomstjänst, men möjligen också ungdomsvård beroende om en sådan kan anses tillräckligt ingripande i förhållande till brottet. Detta gäller särskilt för de äldre av de yngre lagöverträdarna (17-åringarna) eftersom ungdomsreduktionen är mer begränsad för dem än för yngre. Om åldern i framtiden dessutom ska ges minskad betydelse vid straffmätningen för unga lagöverträdare i denna åldersgrupp, eller helt slopas, kommer detta att leda till att möjligheten att tillämpa särskilt ungdomstjänst, och eventuellt ungdomsvård, minskar ytterligare. I sammanhanget kan också noteras att *Utredningen om skärpta regler för unga lagöverträdare* ska lämna förslag på en ny och mer

ingripande ungdomspåföljd – utvidgad ungdomsövervakning – och ska också överväga om den ungdomsövervakning som finns idag kan användas i fler fall.

Ytterligare en utredning som kommer att påverka påföljdsbestämningen för såväl unga lagöverträdare som vuxna lagöverträdare är *Straffreformutredningen (Ju 2023:14)*. Den utredningen ska se över straffskalorna och reformera påföljdssystemet. Syftet med uppdraget är att straffskalorna på ett bättre sätt än i dag ska återspegla brottens allvar och att påföljderna som döms ut ska framstå som rimliga och rättvisa. Utredaren ska föreslå skärpningar av ett flertal straffskalor, bland annat straffskalorna för vålds- och sexualbrott. Det kan konstateras att brott mot annan person är en av de vanligaste brottstyperna när det gäller ungdomsbrott. Vidare ska utredningen föreslå skärpta regler vad gäller betydelsen av flerfaldig brottslighet.

Det finns också *avslutade utredningar* som hanterat frågor kring yngre lagöverträdare, men som ännu inte lett till lagstiftning.

En sådan är *Utredningen om frihetsberövande påföljder för unga (SOU 2023:44)*. Utredaren har föreslagit att fängelse bör väljas som påföljd även för barn som döms till frihetsberövande påföljder. Det är fråga om en anpassad verkställighet utifrån att lagöverträdarna är unga. Fängelsepåföljden ska verkställas på särskilda ungdomsavdelningar på Kriminalvårdens befintliga anstalter. Förslaget innebär att sluten ungdomsvård utmönstras som påföljd. Sluten ungdomsvård innebär att den unge placeras på ett särskilt ungdomshem. Lagstiftarens intention när sluten ungdomsvård infördes var att minska antalet frihetsberövanden av unga lagöverträdare. Enligt utredaren innebär behoven av samhällsskydd, renodling och flexibilitet att fängelse nu bör väljas som påföljd även för barn som döms till frihetsberövande påföljder. Ytterligare en anledning till förslaget är att straffen även för unga kan förväntas bli längre i framtiden och då blir de unga ”för gamla” för att vårdas på ett särskilt ungdomshem. Förslaget innebär att Kriminalvården tar över ansvaret för ungdomar mellan 15 och 17 år som har begått allvarliga brott (såsom till exempel mord, våldtäkt eller grov misshandel).

Utredningen har ansett att en rimlig tidpunkt för ikraftträdande är den 1 januari 2028. Detta eftersom det är angeläget att Kriminalvården får tid att hinna utforma ungdomsfängelser och

för att bygga upp till exempel skol- och fritidsverksamhet. Regeringen har uppdragit åt Kriminalvården att förbereda inrättandet av särskilda enheter för barn och unga i åldern 15–17 år och slutredovisa uppdraget senast den 1 april 2026. Enligt uppdraget ska de särskilda enheterna vara redo att tas i drift senast den 1 juli 2026. Barn har andra behov än vuxna lagöverträdare. Barn har också särskilda rättigheter i enlighet med FN:s konvention om barnets rättigheter. Ju yngre en lagöverträdare är desto större behov av stöd torde finnas. På de särskilda ungdomshemmen inom Statens institutionsstyrelsens regi finns i dag en väl utarbetad kompetens och hög personaltäthet. Även om det inrättas särskilda ungdomsavdelningar på befintliga anstalter innebär förslaget, i vart fall i ett inledningsskede, stora utmaningar när det kommer till att sörja för de yngre lagöverträdarnas behov och rättigheter. En stark skyddsfaktor för ungdomar är att de går i skolan och är motiverade till detta. På de särskilda ungdomshemmen har särskilda satsningar gjorts just på skolgången, vilket innebär ytterligare en stor utmaning som anstalterna skulle stå inför. Av den slutredovisning som Kriminalvården ska lämna till regeringen ska det bland annat framgå hur Kriminalvården har anpassat vård och behandling för att på bästa sätt bryta ett kriminellt beteende, hur skolverksamheten ska bedrivas vid ungdomsenheterna samt hur kompetensförsörjning och utbildning av personal på ungdomsenheterna anpassas till den nya målgruppen och ombesörjs för att säkerställa att personalen har såväl personlig lämplighet som rätt kompetens.

Förslaget om att sluten ungdomsvård ska utmönstras ur lagstiftningen och att fängelse i stället ska väljas som påföljd för unga lagöverträdare går i motsatt riktning till de tankar som gällde vid 1999 och 2007 års reformer. Då var utgångspunkten att åtgärder mot unga lagöverträdare i första hand ska vidtas inom socialtjänsten. Införandet av påföljden ungdomsövervakning år 2021 innebar ett steg bort från den tidigare utgångspunkten; ansvarig myndighet för ungdomsövervakning är Kriminalvården. Ytterligare steg i den riktningen är, som framgått, att Utredningen om skärpta regler för unga lagöverträdare ska lämna förslag kring hur Kriminalvården kan involveras vid vård och andra åtgärder inom ramen för ungdomsvård eller ungdomstjänst (påföljder som i dag hanteras inom socialtjänsten), och överväga och föreslå hur Kriminalvården i någon form kan involveras i vissa fall vid vård med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga som sker på grund av den unges brottsliga verksamhet.